

مهندسی پرورشی گردشگری^۱

چکیده

امروزه تأثیر شگرف گذران اوقات فراغت زیر عنوان صنعت گردشگری، بر همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان به وضوح قابل مشاهده است. در همین راستا اندیشمندان بسیاری بر این باورند که تأمین فراغت برای کیفیت زندگی همان قدر اهمیت دارد که تأمین سلامت و آموزش. اما فراغت باید دارای کارکردهای ذیل باشد: استراحت باشد؛ یعنی پادزهر خستگی و فرسودگی؛ سرگرمی باشد؛ یعنی پادزهر ملالت و افسردگی، و توسعه خود باشد؛ یعنی پرورش خود فیزیکی و روانی را به همراه داشته باشد.

برای این منظور لازم است که نگاهی پرورشی به فرآیند گردشگری داشت تا ابعاد مختلف زندگی را مهندسی کند. گردشگری بایستی فرایندی فعال، مثبت، جدی، مولد، واقعی و خلاق باشد تا با زمان، مکان، سن، جنس، موقعیت خانوادگی، اجتماعی، شغلی و اقتصادی افراد رابطه‌ی مستقیم داشته باشد. این نوع از مهندسی، نیازمند تبیین انتظارات و نقش‌های ذینفعان مختلف و تعامل و تأثیرگذاری آن‌ها بر فرآیند توسعه گردشگری خواهد بود. در نتیجه، مهندسی پرورشی گردشگری، نیاز به تفریح را بهانه‌ای مهم برای رسیدن به خوشی، نیکی و ارزشمندی می‌داند که از طریق سلامتی، صمیمیت، فعالیت و معنویت عملیاتی می‌شود.

کلمات کلیدی: گردشگری، اوقات فراغت، مهندسی پرورشی، سلامتی، معنویت

^۱ - نویسنده مسئول: محمدرضا حاتمی، استادیار دانشگاه شهید باهنر، کرمان، دانشکده حقوق و الهیات: mrhhatami@uk.ac.ir :۰۹۱۲۴۵۱۷۸۲۸

۱- مقدمه

مسئله اوقات فراغت و لوازم آن، همواره وجود داشته است لیکن در عصر جدید، مخصوصاً در دهه‌های اخیر، آگاهانه‌تر و بیشتر و متنوع‌تر مورد توجه قرار گرفته است. نومیر که از صاحب نظران برجسته اوقات فراغت است بر ارتباط فراغت و فرهنگ تأکید دارد و معتقد است که با دگرگونی جامعه و فرهنگ در طول تاریخ، فراغت هم دچار تحول شده است (بهمنی، ۱۴۰۰: ۳۶۳). بسیاری از نظریه‌پردازان اجتماعی نیز بر این نکته اتفاق نظر دارند که رفتارها و مصارف فراغت، وجه مهمی از سبک زندگی افراد را در جامعه معاصر تشکیل می‌دهند. شیوه‌های منحصر به فردی که افراد براساس آنها زندگی روزانه خود را سازمان‌دهی می‌کنند و دیگر مؤلفه‌های مشابهی که اغلب در تعریف سبک زندگی به کار گرفته می‌شوند، آشکارا بیشترین تجلی خود را در کنشهای فراغتی می‌یابند. بدین ترتیب گزارف نخواهد بود اگر فراغت را هسته اصلی سبک زندگی بدانیم (همان: ۳۶۳).

اوقات فراغت مجموع فعالیت‌هایی که شخص پس از رهایی از تعهدات و تکالیف شغلی، خانوادگی و اجتماعی با میل و اشتیاق به آن می‌پردازد و غرضش استراحت، تفریح، توسعه دانش خود، به کمال رساندن شخصیت خویش یا به ظهور آوردن استعدادها، خلاقیت‌ها و بالأخره بسط مشارکت آزادانه در اجتماع است (شرف‌الدین، ۱۳۸۵: ۸۸).

فراغت بخشی از وقت آزاد، غیرلازم و تحت اختیار فرد است که پس از انجام دادن همه تعهدات اجتماعی و برخی ضرورت‌های پایه‌ای چون کار و خواب باقی می‌ماند (سنائی، ۱۳۹۶: ۸۸). فراغت به عنوان یکی از زمان‌های قابل اعتنا در زندگی و یکی از عوامل مهم در تربیت بشر است که نقش اساسی در صلاح و فساد حیات فردی و جمعی انسان دارد (کریمی‌نیا، ۱۴۰۰: ۹۳).

بدین ترتیب، اوقات فراغت می‌تواند لحظات زیبا و زرین زندگی هر فرد باشد که متفاوت از دیگر اوقات، سبب رضایت درونی و افزایش شادکامی او شود. فراغت، فرد را از تکرار و یکنواختی نجات می‌دهد و با جدا شدن از روزمرگی، زمینه‌ساز سلامت او شده، خستگی‌های روحی، آسیب‌های روانی، افسردگی‌ها، غم‌ها، تلاطم‌ها و درگیری‌های متعدد و متفاوت جسم و جانس را برای دقایقی از او دور می‌کند. از پیامبر اسلام (ص) نقل نموده‌اند که: «اکثر انسان‌ها با دو چیز امتحان می‌شوند، تندرستی و فراغت» (نوری، ج ۱۲: ۱۴۰). جامعه جهانی هم می‌گوید: «تأمین فراغت برای کیفیت زندگی همان قدر اهمیت دارد که تأمین سلامت و آموزش» (روحک، ۱۳۸۸: ۱۱).

۲- داده‌ها و روش‌شناسی

در راستای محتوای این پژوهش، متدولوژی و چارچوب مفهومی آن بر پایه سه رویکرد محوری زیر طراحی شده است:

برنامه‌ریزی چشم‌اندازمحور: در این رویکرد اساس تدوین اسناد راهبردی، حرکت از آینده به حال می‌باشد. به این معنی که ابتدا وظایف و نقش‌ها و همچنین جایگاه مطلوب ترسیم و سپس با مقایسه با وضع موجود، شکاف‌ها و دغدغه‌های راهبردی شناسایی شده و برای رفع این دغدغه‌ها راهبردها تدوین می‌گردد.

نگاشت نهادی: برای سیاست‌گذاری حوزه‌های عمومی و به ویژه بخش‌های حاکمیتی ملی، نیاز است که تمامی نهادهای حوزه مورد نظر شناسایی شده و روابط و تعاملات میان آنها و میزان تاثیرگذاری آنها در تحقق اهداف آن حوزه مورد بررسی قرار گیرند.

تحلیل روند گردشگری: تدوین طرح راهبردی در حوزه گردشگری‌های نوظهور و پویایی مانند گردشگری پرورشی بدون در نظر گرفتن روندهای آتی گردشگری و ترسیم فضای آینده آن ناقص بوده و فرصت‌های تولید شده توسط آن را نیز مورد غفلت قرار می‌دهد.

با توجه به این رویکردهای کلیدی فرایند اجرایی گردشگری پرورشی در قالب چهار فعالیت اصلی و چند فعالیت پشتیبان مهندسی خواهد شد.

۳- بحث و یافته‌ها

۳-۱- مؤلفه‌های پرورشی

مؤلفه‌های پرورشی همان ابعاد مهم هستند که ساختار زندگی افراد را سازمان‌دهی می‌کنند. مهندسی پرورشی گردشگری فرایندی فعال، مثبت، جدی، مولد، واقعی و خلاق می‌باشد که از طریق سلامتی، صمیمیت، فعالیت و معنویت عملیاتی می‌شود.

۳-۱-۱- سلامتی

نیرو و انرژی منبع اصلی برای زندگی است. مهمترین موضوع در خصوص تأمین انرژی، احترام و قدردانی از بدن است. بدن نقطه آغازین و ملموس ارتباط میان انسان‌ها است. اولین آستانه‌ای است که حضور دیگران (ارزیابی و قضاوت) دریافت می‌شود و اولین رسانه برای معرفی به دیگران است بنابراین می‌توان گفت که بدن بنیادی‌ترین مکان تلاقی میان «من» و «دیگران» است.

اگرچه، انسان با تندرستی می‌تواند از سهم دنیوی خود بهره‌مند گردد اما از نظر اسلام تأمین سلامت جسمی در راستای عبودیت و کمال انسانی ارزش می‌یابد. به این بیان که، سلامت جسمی هدف واسطه‌ای است تا کارایی فرد را افزایش دهد و زندگی او را به سوی کمال و قرب الهی رهنمون سازد (نورمحمدی، ۱۳۹۹: ۲). اما برای قدردانی از بدن و تلاش برای رسیدن به سلامت جسمی، نیاز به رعایت امور شش‌گانه دم و بازدم، خوردن و آشامیدن، خواب و بیداری، تحرک و استراحت، جذب و دفع، دغدغه و خیال (جرجانی، ۱۳۵۵) می‌باشد.

۳-۱-۲- صمیمیت

یکی از مهم‌ترین نیازهای اساسی انسان، ارتباط و انس با دیگران و یا نیاز به دوست‌داشتن و دوست‌داشته‌شدن است که برای زیستن و ایجاد حس مثبت در زندگی ضروری است (غباری‌بناب، ۱۳۸۶: ۸۳). موضوعی که این نیاز یعنی دوست‌داشتن و دوست‌داشته‌شدن را تأمین کند صمیمیت است. صمیمیت، نشان‌دهنده دوست‌داشتن متقابل و به

اشتراک‌گذاری متقابل است بدین معنا که افراد عواطف، احساسات و آرزوهای خود را بدون نگرانی با دیگری در میان می‌گذارند. بدین ترتیب، صمیمیت مرگب از چهار شاخصه کلیدی (محبت، صداقت، اعتماد و خودافشایی) است (آثاری، ۱۴۰۰: ۳۸۷).

هر فرد مسلمان، موظف است به همه انسان‌ها احترام و محبت داشته باشد. آموزه‌های اسلامی نیز، تقویت صمیمیت و معاشرت با هموعان را به دو طریق عمومی و خصوصی، برنامه‌ریزی کرده است و درباره «صمیمیت جمعی» ادبیات مشخصی وجود دارد. آیه دهم سوره حجرات، قانونی را در بین مسلمانان مؤمن تشریح می‌کند و نسبتی را برقرار می‌سازد که قبلاً نبود. مؤمنان را اعضای یک خانواده گسترده ایمانی معرفی می‌کند که با هم نسبت برادری دارند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۱۷۰).

۳-۱-۳- معنویت

معنویت، نقطه عطف زندگی است و بعدی فوق‌العاده است که در تمامی زندگی روزمره جریان دارد؛ در شیوه‌ی تفکر، روش‌هایی که رفتار می‌کنیم و در شیوه‌های عاطفی و احساسی، احساس فقدان‌ها، احساس رهاشدگی و معنادهی به زندگی ظاهر می‌شود (جان‌بزرگی، غروی، ۱۳۹۵: ۳۶۷). معنویت یک گمشده و خواسته انسانی در پهنه گیتی است که زمان و مکان نمی‌شناسد، معنویت‌طلبی میلی است که به هیچ وجه نمی‌توان آن را از وجود انسان حذف کرد؛ زیرا انسان برای معرفت و عبودیت خداوند آفریده شده و ظرفیتی نامتناهی برای رسیدن به این هدف را دارا است (مظاهری‌سیف، ۱۳۸۵: ۱۰۹). معنویت یک احساس ویژه است که افراد در موقعیت‌های خاصی آن را تجربه می‌کنند و در واقع نخ تسبیحی است که تمام وظایف زندگی را به یکدیگر پیوند می‌دهد (کاویانی، ۱۳۹۴: ۱۵۶).

در ارتباط با معنویت تعاریف مختلفی بیان شده‌است، امام خمینی (ره) در تعریف معنویت بیان داشته‌اند که: مجموع صفات و اعمالی است که حال و شور و جاذبه قوی و شدید و، در عین حال، منطقی و صحیح را در انسان به وجود می‌آورد تا او را در سیر به سوی خدای یگانه و محبوب عالم، به طور اعجاب‌آوری، پیش ببرد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۶: ۸). معنویت، یک برنامه است، تلاش منظم لازم است تا برنامه با موفقیت همراه گردد. برج میلاد یک شبه ساخته نشد. بافتن یک قالی ابریشم برای فردی که یک گره‌زدن هم یاد نگرفته‌است کاری دشوار و نشدنی است. اما با فراگیری قالی‌بافی و تلاش بالاخره یک قالی باارزش ابریشمی بافته خواهدشد. معنویت نیز در ابتدا ممکن است همراه با ترس باشد. قدم گذاشتن در مسیر نیکی و برداشتن گام‌های صحیح، یک زندگی معنوی را به ارمغان خواهدآورد.

۳-۱-۴- فعالیت

قدردانی از زمان یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌ها است. برای استفاده مناسب از زمان و فرصت‌ها، باید خود را اداره کنیم (کاویانی، ۱۳۹۴: ۱۶۹). شناختن فرصت‌های ویژه زندگی و استفاده درست از آن‌ها قدردانی از زمان است که بیشتر در فعالیت آشکار می‌شود. فعالیت عبارت است از: فرایند جسمانی- روانی فعال معطوف به هدف معین، که شخص به آن مشغول است و مستلزم تلاش و صرف انرژی می‌باشد. بنابراین تعریف، فعالیت معنای گسترده‌ای دارد و هر رفتاری را شامل می‌شود که برای رسیدن به یک هدف و مقصد مشخص دنبال شود و با تلاش و زحمت همراه باشد. فعالیت دارای

ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و هنری است که کار یک معلم، دانش آموز و دانشجو، کاسب و تاجر، کشاورز و دامدار، کارگر و ... را در بر می گیرد.

در اسلام کار و فعالیت، هدیه‌ای از سوی خداست، نوعی عبادت و منبع ثروت تلقی می‌شود: برای انسان چیزی جز حاصل تلاش او نیست (سوره نجم، آیه ۴۰). ضوابط کسب نعمت‌های اخروی و مواهب این جهانی، معاش فردی، بستگی به کوشش و سعی فرد دارد (یاقری، ۱۳۹۶: ۱۷۵). کار و کوشش برای کسب مال حلال، به گونه عام و تولید به طور خاص مورد توجه و تشویق پیشوایان دین است. مقصود از تولید هر نوع اشتغال به کار مشروع برای تأمین زندگی و پیشرفت اقتصادی فرد و جامعه است و شامل کشاورزی، دامداری، تجارت، صنعت و مانند آن‌ها می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۵۷۷). اسلام به کار همچون جهاد می‌نگرد و کارگران را همچون مجاهدین می‌بیند.

۳-۲-۳- مدل مهندسی پرورشی

در این مدل محتوای ارائه شده به دو بخش محتوای آموزشی و اجرایی تقسیم شده است، در محتوای آموزشی به حوزه‌های سلامتی، صمیمیت، فعالیت و معنویت پرداخته شده است. این محتوا در عمل به یکی از کارکردهای دانشی، مهارت‌ورزی، اطلاع‌رسانی و نظایر آن اختصاص دارد. محتوای اجرایی به انواع سیاست‌های اجرایی می‌پردازد.

۳-۲-۱- مهندسی آموزش

سه حوزه راهبردی اصلی در نظر گرفته شده است:

الف. پژوهش: شامل مجموعه اقدامات و فرآیندهایی که برای توسعه نظری و کاربردی علوم و معارف اسلامی طراحی و اجرا می‌شود:

تولید دانش: تولید گزاره‌ها و فرآورده‌های علمی

تولید مهارت: تبدیل دستاوردهای علمی و دانشی به قالب‌های مهارتی

سازماندهی: آماده‌سازی و غنی‌سازی اطلاعات علمی و پژوهشی برای تسهیل در دسترسی و بهره‌برداری از آنها

پاسخگویی به مسائل نوپیدا: پژوهش درباره ابعاد جدید پرورشی

ب. آموزش: شامل اقداماتی که برای انتقال دانش و آگاهی به مخاطبین در قالب فرآیندها و سازکارهای هماهنگ و هدفمند طراحی و اجرا می‌شود:

مدیریت و برنامه‌ریزی آموزش: نیازسنجی، طرح‌ریزی و اجرای برنامه‌های آموزشی

تحول در سبک و محتوای آموزشی: تحولات و تغییرات پیدا شده شکلی و محتوایی در فرایند آموزش

ج. ارتباطات و اطلاع رسانی: شامل آماده سازی و نشر اطلاعات برای بهره گیری مخاطبین

- تولید و عرضه اطلاعات

- سامان دهی دسترسی به اطلاعات

۲-۳- مهندسی اجرایی

- قطب بندی: قطب بندی و تخصصی سازی در آموزش و ارائه خدمات پرورشی

- همکاری و شبکه سازی: حمایت از شبکه سازی مراکز و افراد فعال در حوزه های پرورشی

- گسترش هم افزایی: افزایش فعالیت های مکمل و متنوع در حوزه پرورشی

- توسعه متمرکز زیرساخت های نرم افزاری و سخت افزاری پیشرفته در حوزه پرورشی

- جلب مشارکت: حمایت از شکل گیری و ساماندهی کانون ها و گروه ها جهت تولید محتوای پرورشی

- تعامل فعال بین المللی: برخورد فعال و تعامل ملی و بین المللی برای تامین نیازهای پرورشی مخاطبان

۴- نتیجه گیری و پیشنهادها

الف) گردشگری، صنعتی است که به موهبت طبیعت، فرهنگ و میراث جامعه وابسته است. ماهیت گردشگری ایران از جهات گوناگون بر آموزه های اسلامی پیوند خورده است. در آموزه های اسلامی سیر و سیاحت را روزه ای برای شناخت بهتر انسان و جهان نامیدند. دیدار مناظر طبیعی، نگرش بر جایگاه زندگی و حکومت پیشینیان و مشاهده آثار سایر اقوام و ملل اسراری را بر انسان آشکار می سازد که منجر به تسلیم انسان در برابر خدا شده است و اسرار تسبیح پدیدهای هستی را در برابر پروردگار خواهد یافت .

ب) مجموعه نیروهای درونی که ذاتی و نامحسوس هستند و میل به سفر را در فرد ایجاد می کنند باید مدنظر قرار گیرند تا بتوان با حداقل سعی و تلاش به پیشرفت و نتیجه ای بزرگ دست یافت. بدین ترتیب، فعالیتی که با صرف کمترین منابع و سرمایه در آن، تأثیرات شگرفی را در مخاطب ایجاد می کند را می توان شناسایی کرد. فراروی از مادیات، ارزیابی و شناخت خویشتن، آرامش روحی و تزکیه نفس، اعتبار و منزلت خویشتن را یافتن از جمله گرایش های اساسی افراد است. رضایت گردشگران نیز شامل مفاهیم تجربه اندوزی، خدانشناسی، خودشناسی و عبرت آموزی آنان است .

ج) استان های کشور بر اساس تقسیم بندی مناطق گردشگری به هفت منطقه تقسیم شده اند: کرمان جزء منطقه شش گردشگری به نام «کاروانرو جنوبی» است که با یزد و هرمزگان هم منطقه هستند. هر سه استان در منطقه شش دارای جاذبه هایی گردشگری فراوان از جمله بیابان و کویر هستند. جاذبه های پرورشی در منطقه ششم این پتانسیل را دارد

تا تبدیل به یک مقصد مهم گردشگری پرورشی گردد و گردشگران علاقمند به این موضوعات در جهان، از جاذبه‌های آن بازدید نمایند. همچنانکه ورود گردشگران به شهر کرمان از زمان تشییع و به خاک سپاری شهید حاج قاسم سلیمانی رو به فزونی است، زیارت قبر حاج قاسم از جمله جاذبه‌های نو و هیجان انگیز است .

د) با مهندسی پرورشی گردشگری می‌توان انگیزش افراد برای مسافرت به جغرافیای خاصی را افزایش داد و اسباب رضایت آن‌ها را از گردشگری ایجاد نمود.

۶- فهرست منابع

۱. -آثاری، حامد؛ محمدهادی همایون، ۱۴۰۰، از تراکنش صمیمیت و مودت در اجتماع منزلی تا ارتباطات اثربخش در اجتماع مدنی، دین و ارتباطات، سال ۲۸، ش ۲، ص ۳۷۵-۴۰۳.
۲. -باقری، مسلم؛ سمانه اصغری، ۱۳۹۶، الگوی شغل از دید اسلام، مدیریت اسلامی، سال ۲۵، ف ۲، ص ۱۶۵-۱۸۲.
۳. -بهمنی، مهناز؛ علی موحد، علی شماعی، ۱۴۰۰، تحلیل عوامل مؤثر بر نحوه گذران اوقات فراغت در شهر تهران، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال بیست و یکم، شماره ۶۰، ص ۳۶۱-۳۷۷.
۴. -جان‌بزرگی، مسعود؛ غروی، سیدمحمد، ۱۳۹۵، اصول روان درمانگری و مشاوره با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. -چرجانی، سیداسماعیل، ۱۳۵۵، ذخیره خوارزمشاهی، تهران: بنیادفرهنگ ایران.
۶. -جوادی‌آملی، ۱۳۸۸، روابط بین‌المللی در اسلام، قم: اسراء.
۷. -روجک، کریس، ۱۳۸۸، نظریه اوقات فراغت (اصول و تجربه‌ها). ترجمه عباس مخبر. تهران: نشرنی.
۸. -سنایی، نقی؛ سیدحسین شرف‌الدین، ۱۳۹۶، مفهوم کاوی اوقات فراغت با رویکرد اخلاق اسلامی، پژوهش‌نامه اخلاق، سال دهم، شماره ۳۵، ص ۷۹-۱۰۲.
۹. -شرف‌الدین، سیدحسین، ۱۳۹۵، فراغت و تفریح در اندیشه متفکران مسلمان، معرفت اجتماعی فرهنگی، سال ۷، ش ۲، ص ۸۷-۱۰۸.
۱۰. -طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۷۴، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۱. -غباری‌بناب، باقر؛ علی‌نقی فقیهی، یدالله قاسمی‌پور، ۱۳۸۶، آثار صلح‌رحم از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی و کاربردهای تربیتی آن، تربیت اسلامی، سال ۳، ش ۵، ص ۸۱-۱۱۴.
۱۲. -کاویانی، محمد، ۱۳۹۴، درسنامه سبک زندگی اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۳. -مظاهری‌سیف، حمیدرضا، ۱۳۸۵، تحلیل حیات طیبیه از دیدگاه قرآن کریم، ماهنامه‌ی معرفت، ش ۱۰۹، ص ۱۰۹.
۱۴. -موسوی خمینی، روح الله، ۱۳۷۸، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۵. -نوری، حسین، ۱۳۶۵، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت.